



TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 593

**ULUSLARARASI
PROF. MUHAMMED B. TAVÎT
ET-TANCÎ SEMPOZYUMU**

13-14 Ekim 2011

**HAZIRLAYAN:
PROF. DR. SÖNMEZ KUTLU**

ANKARA 2015

MUHAMMED B. TAVÎT ET-TANCÎ'NİN İSLAM FELSEFESİ'NE KATKILARI

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR

Yeditepe Üniversitesi Öğretim Üyesi

1971-1972 ders yılında 3. sınıf öğrencisi iken, rahmetli Muhammed b. TavîT et-Tancî'yi Mezhepler Tarihi hocamız olarak tanıdım. Dersleri benim gibi bütün öğrenciler tarafından sevilirdi. Derslerini sadece mezheplerin tarihi ve düşünsel boyutlarını anlatarak işlemezdi, yeri gelince mezheplerin görüşlerini eleştirir ve kendi düşünceleriyle değerlendirirdi. İşte bunun için olmalıdır ki, dersine karşı biz öğrencilerde çokça ilgi uyandırırđı.

et-Tancî Hoca'nın derslerinde ilgi uyandıran bilimsel tutumun nereden kaynaklandığını bu bildiriye hazırlamaya başladığımda daha iyi anladım. Öğrenciliğimiz esnasında sadece yayınlanmış tahkik türü bir-iki kitabı ile o günlerde çok az sayıda makalesinden haberdardık. Ancak bildirimi hazırlarken onun İslam Felsefesi Tarihinden, Bilim Tarihine, Kelamdan İslam Tarihine dinî ve aklî ilimlerle ne kadar çok ilgilenmiş olduğunu bu konularda "defter" ve "yapraklar" şeklinde yayınlanmamış toplam 728 büyüklü küçüklü notları olduğunu öğrendim. Bunun yaklaşık 45 tanesi doğrudan ve dolaylı olarak İslam Felsefesi Tarihiyle ilgilidir.

Yorucu ve yoğun bir mesainin ürünü olduğundan şüphe olmayan o tereke karşısında hayıflandım ve cidden çok üzüldüm. Dolayısıyla et-Tancî Hoca'yı eserleri ve görüşleri günyüzü görmemiş bir yazar olarak nitелеmek yerinde olacaktır.

Bu tebliğde et-Tancî Hoca'nın İslam Felsefesine olan iki tür katkısından söz edeceğiz. Birincisi, onun İslam Felsefesi ve tarihi konusunda yapmış olduğu çalışmalardır. İkincisi, düşünsel katkısıdır. Bunları anlatmaya geçmezden önce, et-Tancî Hocamızın 1953-1962 yılları arasında Fakültemizin İslam Felsefesi Kürsüsü Başkanlığını

yürüttüğünü, İslam Felsefesi ve Filozofları adlı dersi de vermiş olduğunu hatırlatalım.

I. İslam Felsefesi Hakkındaki Çalışmaları

et-Tancı'nin İslam Felsefesi çalışmalarına katkılarını iki noktada mütalaa edeceğiz. Birincisi yayınlanmış çalışmaları; ikincisi yayınlanmamış çalışmaları.

A. Yayınlanmış Çalışmaları

et-Tancı'nin doğrudan ve dolaylı olarak İslam Felsefesi ile ilişkili olan yayınlanmış beş tahkik türü kitap ile bir makalesi vardır. Şimdi kısaca bunları tanıtalım.

1. *Beyrûnî- İbn Sînâ Mektuplaşması*

et-Tancı'nin doğrudan İslam Felsefesi hakkında tek yayınlanmış eseri, Beyrûnî (973-1052) ve İbn Sînâ (980-1037)'nin birbirlerine soru ve cevap şeklinde yazmış oldukları mektuplarını içeren risalenin tahkiki ve onun Türkçe çevirisidir.

Önce bu risalenin öneminden bahsedelim. Risale İbn Sînâ ve Birûnî gibi önemli iki bilim adamı ve filozofun, felsefe ve daha özel olarak bugünkü ifadesiyle Bilim Felsefesi alanındaki tartışmalarını ve görüşlerini ihtiva eder. Dolayısıyla bu iki filozofun çağında genel olarak İslam dünyasında bilimden ne anlaşıldığını, özel olarak da ikisinin ne anladıklarını öğrenme bakımından risale önem arz eder.

Risâle'den İbn Sînâ'nın daha çok Aristocu geleneğe bağlı olarak, bilimi zihinsel bir etkinlik görerek bilimsel kuram oluşturma olduğunu ve yöntem olarak tümünden gelimi yeğlediğini; buna karşın Beyrûnî'nin bilimi, ampirizm ve deney olarak görüp bilmi bir ürün olarak anladığını ve buna koşullu olarak da tüme varımı öne çıkardığını anladığını öğreniyoruz.

Risâle'de öyle ilginç tartışmalar vardır ki, bunlardan birisi, yaşadığımız bu âlemin dışında başka bir âlemin veya âlemlerin olup olmadığı meselesidir. Bu konu Beyrûnî'nin İbn Sînâ'ya yönelttiği

birinci sorusunda dile getirilmiştir¹. İbn Sînâ, Aristo'nun doğa felsefesi ve metafizik düşüncelerini temel alarak uzunca cevabında bunun imkânsız olduğunu belirtirken², Beyrûnî İbn Sînâ'nın cevabını yeterli bulmaz ve başka âlemlerin varlığının imkânsız olmadığını ileri sürer.³

Dolayısıyla *Risâle* birçok açıdan önemlidir. Bu risaleyi tahkik etmek ve neşretmekle et-Tancî'nin, İslam Felsefesi çalışmalarına, özelde de İslam dünyasında Bilim Felsefesinin ortaya çıkarılmasına büyük bir katkıda bulunmuş olduğunu söyleyebiliriz.

et-Tancî'nin de belirttiği gibi, Beyrûnî ve İbn Sînâ'nın aralarında yazdıkları mektuplarını içeren üç ayrı risale vardır. Birinci risale Beyrûnî'nin 17 sorusu ve onlara İbn Sînâ'nın verdiği cevapları ihtiva eder. Ancak et-Tancî, bu birinci risalenin sihatinden şüphe duyduğu için ona önem vermemiştir. İkinci risale, 10 soru ve 10 cevap içerir. Üçüncü risale ise, 8 soru ve 8 cevap içerir. İkinci ve üçüncü risaleler, birbirini tamamlayan risaleler olarak görülmüş ve et-Tancî'nin kendisinin de belirttiği gibi bu son iki risale birlikte, daha doğrusu birleştirerek daha önce üç kere neşredilmiştir. Birincisi 1917 yılında Kahire'de (*Câmi'ul-Bedâyi'* adlı eserde, s. 119-151); ikincisi H. Ziya Ülken tarafından *İbn Sînâ Risaleleri I* içinde 1952 yılında İstanbul'da; üçüncüsü, S. M. Muhakkik tarafından *Ebû Reyhân Beyrûnî ve İbn Sînâ: el-Es'ile ve'l-Ecvibe* içinde 1972 yılında Tahran'da neşredilmiştir. et-Tancî bu önceki neşirleri, son iki risalenin daha eski tarihli elyazma nüshalarıyla karşılaştırarak yeniden neşretmiştir. Kendisinin de belirttiği gibi önceki neşirlerin yanlışlarını düzeltmiştir.⁴ Böylece daha doğru bir metin ortaya koymuştur. Metnin Türkçe tercümesini, yine kendi ifadesine göre E. R. Fığlalı ve A. Şener yapmış ve tercümeyi Aydın Sayılı kontrol etmiştir.

¹Beyrûnî'nin İbn Sînâ'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn Sînâ'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", (neşir: Muhammed Tancî), Beyrûnî'ye Armağan, TTK Yayını, Ankara 1974, s. 247.

² Age., s. 248-251.

³ Age., s. 252.

⁴ Age., s. 232.

2. *Tahdîdû Nihâyeti'l-Amâkîn*

et-Tancî'nin bilim ve özellikle astronomi konusundaki önemli bir çalışması, Beyrûnî'nin *Tahdîdû Nihâyeti'l-Amâkîn* adlı eserinin tahkiki ve yazdığı önsözdür; eser 1966 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır. et-Tancî'nin bu tahkiki ve eseri tanıtıcı yazdığı önsöz, İslam bilim tarihine ve Beyrûnî'nin bilim anlayışının ortaya çıkarılmasına önemli bir katkıdır.

3. *Ahlâku'l-Vezireyn*

et-Tancî'nin önemli bir başka çalışması ise, ünlü filozof Ebû Hayyân Tevhîdî'nin (923-1021) *Ahlâku'l-Vezireyn* adlı eserinin neşridir; eser 1960 yılında Şam'da basılmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi eser ahlak ve siyasetle ilgilidir. Tevhîdî arkadaşlık yaptığı iki Büveyhî veziri olan İbn Abbâd ve İbn Sa'dân'dan bahsederken, onların siyasi ahlaklarından ve kendisinin onlarla yaşadığı tecrübeleri bağlamında ülkesel ahlak ve siyaset anlayışını anlatır. Dolayısıyla et-Tancî bu eseri neşretmekle felsefenin alanlarından olan ahlak ve siyaset konusunda Tevhîdî'nin anlayışını, 10. ve 11. yüzyıllarda İslam dünyasındaki ve özellikle de Büveyhiler'deki siyaset uygulamalarının ortaya çıkarılmasında bir katkıda bulunmuştur.

4. *Ta'rîf bi'bni Haldûn ve Rihlatuhu*

Bu eser, bugün tarih felsefesinin kurucusu kabul ettiğimiz İbn Haldûn (1332-1406)'un kendi hayatını yazdığı bir eseridir. et-Tancî bu eseri neşretmekle, İbn Haldûn'u kendi ağzından tanımamızı sağlamıştır.

5. *Şifâ'u's-Sâ'il*

et-Tancî'nin İbn Haldûn'a özel bir merakı olduğunu, gerek onun tasavvufu ilgili *Şifâ'u's-Sâ'il* adlı eserini neşretmesinden ve gerekse *Mukaddime* ve *İber* üzerine çalışmış olmasından anlıyoruz. *Şifâ'u's-Sâ'il* doğrudan felsefe ile ilgili değilse de, İbn Haldûn'un tasavvufa bakışı genelde felsefi olduğundan, dolayısıyla bu eseri neşretmekle ve özellikle yazdığı önsöz ile et-Tancî İslam Felsefesine bir katkı yaptığı rahatlıkla söylenebilir. Özellikle yazdığı önsözde et-Tancî'nin gerek tasavvuf ve gerekse geçmişin bazı İslam anlayışları hakkında eleştirel yaklaşımla söyledikleri oldukça ilginçtir diye düşünüyoruz.

5. Gazâlî'ye Göre Kur'ân Tefsiri

Bu makalesi önce Arapça olarak Rabat'ta çıkan *Mecelletü'l-Beyyine* dergisinde yayınlanmıştır. Daha sonra 1957 yılında Türkçe olarak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I-IV ciltlerinde yayınlanmıştır. Makalede Gazâlî'nin Kur'ân tefsiri için önerdiği te'vil yöntemi üzerinde durulmuştur. et-Tancî, Gazâlî'nin tefsir anlayışını, büyük ölçüde *Kavâninu't-Te'vîl* adlı eserine dayandırarak ortaya koymuştur.

2. Yayınlanmamış Çalışmaları

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, et-Tancî'nin İSAM Kütüphanesinde muhafaza edilen muhtelif konulara ait 728 bitirilmiş ve bitirilmemiş Arapça elyazması halinde çalışmaları vardır. Bunlardan bizim tespitimize göre 45 tanesi felsefi konular ve İslam Felsefesiyle ilgilidir. Bunları şöyle sınıflayabiliriz.

(1) Elyazması Eserlerin Fotokopileri

Bunlar, tahkik ve yayımlamak amacıyla et-Tancî'nin Kindî, İbn Sînâ, Birûnî, Gazali, Ebu Hayyân Tevhidi ve İbn Haldûn gibi filozofların ve bilginlerin bazı risalelerinin ve kitaplarının elyazma nüshalarının fotokopileridir. Yukarı da bahsettiğimiz tahkik türü eserleri olarak bunların bir kısmını et-Tancî yayımlamıştır. Bir kısmı yayınlanmamıştır. Bunlardan bazı örnekler verecek olursak, şunları sayabiliriz; Kindî'ye ait iki risale: Birincisi, *Risâle fi'l-Mûsikî*'dir; ikincisi, *Duanın Kabul Vaktine Dair Risâle*.⁵ Ebû Es'ad Sıddıkî'ye ait *Akl-ı Küllî Risâlesi*.⁶ Gazâlî'nin *Kavâninu't-Te'vîl*'i.⁷ İbn Sînâ'ya ait *en-Nehâniyye* adlı bir risale.⁸

(2) İslam Felsefesi Üzerine Çalışmaları

et-Tancî'nin İslam Felsefesi üzerine yapmış olduğu çalışmaları genelde notlar halindedir. Bunlar Yunan felsefesinin İslam dünyasına geçişi hakkında; Kindî, Farâbî, İbn Sînâ, Gazâlî, İbn Rüşd, İbn

⁵ İSAM tasnifine göre genel sıralama: No: 91, kutu 4.

⁶ İSAM, No: 91, kutu 4.

⁷ İSAM, No: 91, kutu 4.

⁸ İSAM, No: 24, kutu 1.

Seb'in, İbn Bâcce, İbn Haldûn, Tevhîdî üzerine notlar,⁹ ile İslam Felsefesinin yöntemleri ile ilgili bir değerlendirme;¹⁰ ve başta E. Renan olmak üzere oryantalistlerin İslam Felsefesi hakkındaki görüşleri ve onların eleştirilerini içeren notlardır.¹¹

(3) Genel Felsefe Üzerine Çalışmaları

et-Tancı'nin genel olarak felsefe hakkında da çalışmaları vardır. Bunlar, hikmet ve felsefe kavramları üzerine notları;¹² Yunan felsefesi, Aristo ve Pisagor gibi Yunanlı filozoflar, Hind ve Süryânî felsefeleri ve onların İslam Felsefesine etkileri, Batı felsefesi hakkında notlar¹³ ile dinler tarihi ve felsefe arasındaki ilişkiler hakkındaki yazdığı bir notudur.¹⁴

(4) Bilimler Tarihi Çalışmaları

et-Tancı'nin İslam dünyasındaki matematik, geometri, astronomi, astronomi çizelgeleri gibi çeşitli bilim dallarına ait Müslüman bilginlerin çalışmaları üzerine ve batılıların bu alanlarda yaptıkları modern çalışmaları değerlendiren notları da vardır.¹⁵ Dolayısıyla et-Tancı Hocanın az-çok bilim tarihiyle de ilgilenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

(5) Arap Aklı

et-Tancı Hoca, İslam öncesi ve İslam sonrası, felsefe ve bilim karşısında, kendi ifadesiyle "Arap Aklı"nı da konu edinmiştir. Arap zihniyetinin oluşumunu, yapısını sorgulamış ve bunla ilgili tahlillerde

⁹ İSAM, No: 36, kutu 2; No: 42, kutu 2; No: 181, kutu 9; No: 424, kutu 28; No: 453, kutu 31; No: 532, kutu 39; No:644, kutu 52.

¹⁰ İSAM, No: 40, kutu 2; No: 41, kutu 2.

¹¹ İSAM, No: 35, kutu 2.

¹² İSAM, No: 40, kutu 2; No: 37, kutu 2; No: 645, kutu53.

¹³ İSAM, No: 38, kutu 2

¹⁴ İSAM, No: 694, kutu 57; No: 37, kutu 2

¹⁵ İSAM, No: 22, kutu 1; No: 23, kutu 1; No: 25, kutu 1; No: 157, kutu 6, No: 620, kutu 50; No: 622, kutu 50; No: 621, kutu 50; No: 680, kutu 56.

de bulunmuştur.¹⁶ et-Tancî sanki hemşehrisi Muhammed Âbid el-Câbirî'ye bu konuda öncülük ve önderlik yapmış gibidir. Bu da, olanak dışı değildir; çünkü, el-Câbirî'nin et-Tancî'nin öğrencisi olup olmadığını kesin olarak bilinmemekle birlikte, onun öğrencilik yıllarına raslayan 1962-1964 arasında et-Tancî Rabat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ve Karaviyyûn Üniversitesi Usûlu'd-Dîn Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmıştır.

II. Düşünceleri

Bildiğimiz kadarıyla et-Tancî Hocanın doğrudan felsefe alanına ilişkin, yani varlık ve bilgi kavramı, mantık gibi konularda kendi düşüncelerini anlatan bir eseri yoktur. Bu açıdan onun doğrudan felsefi düşünceye bir katkısından söz etme imkânımız yoktur.

Ancak yayınlanmış çeşitli makalelerinde Din Felsefesi veya dinî felsefe alanına dair bazı görüşleri vardır. Şimdi de kısaca bunlardan örnekler vererek düşünsel katkılarını ortaya koymaya çalışalım.

1. Vahiy Hakkında

et-Tancî "Vahyin Çeşitleri ve Kur'ân-ı Kerim" adlı makalesinde, bizce çok önemli bir noktaya işaret etmiştir. Bu da, içerisinde "İğfâ" kelimesi geçen Enes İbn Malik'ten aktardığı bir hadisten sonra, bu hadisin bazı kimselerce nasıl yanlış anlaşıldığı ve nasıl doğru anlaşılması gerektiği üzerine yaptığı açıklamadır. et-Tancî, bazı İslam bilginlerinin "İğfâ" kelimesini "uyku" olarak anlayarak vahyin uyku da geldiğini sanmışlardır der ve bunun yanlış olduğunu belirtir. İğfâ'nın ne olduğunu şöyle açıklar: "Bu iğfâ hali vahiy zamanında Allah'ın Elçisi'ne gelen haldi ki, dünyadan tecerrüt ederek yanındakilerden ilgisini kestiği o anda bütün hisleri kalbine yönelir, işittiğini daha sağlam anlar ve aldığı şeyi daha çabuk ezberler".¹⁷

¹⁶ İSAM, No: 30, kutu 2; No: 33, kutu 2.

¹⁷ et-Tancî, "Vahyin Çeşitleri ve Kur'ân-ı Kerim". Bu makale önce *İslam Mecmuası*'nda yayınlanmıştır 1957, sayı M, s. 4-6. Biz makalenin, *e-Makâlât Mezhepler Araştırmaları*, IV/1 (Bahar 2011)'de yayınlanmış nüshasından yararlandık; buna göre bkz: s. 387-388.

Gerçekten bu, benim de beğendiğim mantıklı bir açıklama tarzıdır. Bu vesileyle başka bir noktaya da vurgu yapmak gerekir diye düşünüyorum. et-Tancî Hoca, “ Peygamberilerin rüyalarının hak ve vahiy olduğuna söz yoktur. Nübüvvetten önce Peygamberler'e gelen vahyin başlangıcı rüya olup, nübüvvetten sonra da vahyin nevelerinden biri olarak devam etmiştir.”¹⁸ diyerek rüyanın bir vahiy aracı olduğunu kabul ediyor. Ancak bu bağlamda “rüya” denince öyle zannediyorum ki, insanların geneli bundan kendi gördükleri rüyaları gibi sıradan bir rüyayı anlıyorlar. Vahyin gece gelmiş olması veya uyku esnasında gelmiş olması açısından rüya denirse de, bu rüyanın alelade bir rüya olmadığına herhalde vurgu yapmak gerekir. Bana göre bu rüya öyle özel bir rüya olmalı ki, hiçbir insana uyku esnasında nasib olmayan bir rüya olmalıdır. Rüyayı, kelimenin anlamına uygun olarak, uyku esnasında vahy gelince Peygamberimizin zihninin ve bilicinin uyanması ve vahyi gerçek anlamda “görme-si” şeklinde anlamak gerekir diye düşünülüyor. Buna vurgu yapmak önemlidir, çünkü biz insanlara da sadık rüyaların vâki olabileceğini inkar etmemekle birlikte, geçmişte ve bugün de öyle bilginlerimiz vardır ki, örneğin İbnu'l-Arabî, bütün *Fusûsu'l-Hikem*'i rüyada Peygamber'den almış, ne bir harf eksiltmiş, ne fazlalaştırmış aldığı gibi nakletmiş; söz konusu eserinin önsözünde bunu söylüyor. Bu tür istismarların önüne geçmek için bir kısım vahyin rüya yoluyla gelmiş olmasını iyi anlamamız ve açıklamamız lazımdır diye düşünüyorum. Bu kısa tenbihten sonra et-Tancî Hoca'ya tekrar dönelim.

2. Vahyin Anlaşılması

et-Tancî Hoca'nın vahyin, yani Kur'ân-ı Kerim'in doğru anlaşılabilmesi için, önce dilin ne olduğu, dil ifade sanatlarının bilinmesi, Kur'ân Arapça olduğu için özellikle de Arap dilinin bir cennet dili olarak değil de, bir insan dili olarak ona has üslûb özelliklerinin iyi bilinmesi gerektiğine vurgu yapıyor.

Önce dilin ne olduğu hakkında söylediğini nakledelim. et-Tancî şöyle diyor: “ İnsanın nefsindeki manaları, fikirleri, duyguları ve

¹⁸ Agm., s. 387.

istekleri başkalarına naklettiği bir vasıta olması bakımından dil; insanın duyu organları ve teemmülü ile kapladığı tecrübelerden başka bir şey değildir. Kelimeler, cümleler ve ibareler ise insanın zihninde saklı olan bu duygular ve fikirleri hasretmeye ve canlandırmaya kadir olan, sesli işaretlerden başka bir şey değildir. Öyle ise dildeki sözler, o dilin sahibi olan milletin bütün özelliklerini içinde bulunduran kalıplar ve zarflardan ibarettir. Bunun zaruri neticesi şu olmaktadır: Vahyin üslûbu, insanın açıklamak anlatmak ve ikna etmek için başvurduğu bütün yollara tâbi olagelmıştır.”¹⁹

Bundan sonra et-Tancî, Kur’ân’ın daha doğru anlaşılabilmesi için dört ilke sayar. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Birinci ilke, üslûb ne olursa olsun, dil sadece dinin hakikatini anlatmak için bir vasıta. Dinin hedefi anlaşılırsa, kullanılan üslûbun anlaşılması kolaylaşır. Dolayısıyla et-Tancî Hocaya göre, Kur’ân’ın anlaşılması için, dilin kendisinden değil, önce ayetlerin hedefinin ve gayesinin belirlenmesi gerekir. Bazılarına ve özellikle çağdaş hermenötikçilere ters gelebilecek bu görüş, çok doğru bir görüştür. Zira insan dile göre değil, anlatmak istediği manaya göre dili kullanır, kelimeleri ona göre seçer ve sıralar. Dolayısıyla iddia edildiği gibi anlamı, doğrudan cümlenin kurgusunda değil; cümlenin edindiği amacında aramak gerekir.

İkinci ilke, vahyin vasıtası olan dilin, vahyin anlatmak istediği bütün manaları dilin yetersizliği sebebiyle hepsini açık bir biçimde anlatamaz. Bu nedenle vahiy “temsil ve teccim yollarına başvurur”.²⁰ Bu nedenle yani dil sanatı yoluyla ayetin anlamı, önce insana duyguları yoluyla idrak etmesi sağlanır, sonra akılla idrakine sunulur.²¹ Bu ilke birçok kimsenin de daha önce söylediği bir husustur.

¹⁹ et-Tancî, “Mezhepler Hakkında Düşünceler”, *e-Makâlât*, IV/1 (Bahar 2011), s. 32.

²⁰ Agm., s. 33.

²¹ Agm., s. 33.

Üçüncü ilke, dinî nasların ibarelerinin ve üslûbunun önemi, işaret ettikleri ve taşıdıkları manalara göredir.²² Dolayısıyla insan dilinin din dili olarak kullanılmasında özelleştirmeler vardır. Bu durumun fark edilmesi gerekir. Bu ilke aslında birincisiyle ilgili ve onu tamamlayan bir ilkedir.

Dördüncü ilke, vahiy indiği toplumun dilinde varolan tasavvurlardan örnekler verir ve onlardan faydalanır; ancak vazifesi o tasavvurların yanlışlarını düzeltmek gibi bir amacı yoktur.²³ et-Tancî Hocanın bu ilkesine katılmamız mümkün değildir. Vahyin bize göre öncelikli amacı insan inanç ve tasavvurlarındaki yanlışlarını düzeltmektir. et-Tancî Hoca bu ilkeyi anlatırken, Kur'an-ı Kerim'in bir bilim kitabı olmadığına vurgu yaparak, o günkü Arapların doğa olaylarına ait tasavvurlarını kullanmıştır, fakat onlar bilimsel olarak yanlış ise onları düzeltmeyi amaç edinmemiş demek istiyor. Böyle de olsa, yine de et-Tancî Hocamıza bu noktada katılmıyoruz. Kur'an, eğer Cahiliye Araplarının doğa tasavvurlarından örnekler vermiş ise, bu örneklerini yanlış tasavvurlarından değil; doğru tasavvurlarından seçmiştir diye düşünmek istiyoruz. Çünkü kendisi yanlış örnekle doğru şey anlatılmaz.

3. Hürriyet

et-Tancî Hoca, sürekli gündemlerden birisi olan hürriyet konusuna da ilgi duymuştur. "İslam'da Hürriyet" adlı makalesinde bize göre hürriyetin esas itibarıyla ne olduğunu çok güzel bir biçimde açıklamıştır. Ona göre hürriyet, tevhide denk bir anlam içerir, o şöyle der: "İslam bu saf ve berrak sevgiyle insanları tevhide davet ederken, aklını, vicdanını ve kalbini esaretten kurtarır; cinsi ne olursa olsun insan akıl ve vicdanına baskı yapan her kuvveti reddeder."²⁴

Buna ilave olarak et-Tancî şöyle diyor ki, katılmamak mümkün değildir: " Hürriyet yolunda mücadele tarih boyunca bize bu hürri-

²² Agm., s. 33.

²³ Agm., s. 34.

²⁴ et-Tancî, "İslam'da Hürriyet", *Hilal Dergisi*, 1959, sayı 1, No: 5, s. 12-13. Bu makale, *e-Makâlât*, IV/1 (Bahar 2011) yayımında kullanılmıştır, s. 404-405.

yetin verilmediğini, zorla alındığını anlatıyor. Fakat İslam 1400 küsur seneden beri -istenmeden- insan haklarını, vicdan ve kalbini tahakkümden kurtararak hürriyetini teslim etmiş bütün insanları bir tefrik yapmaksızın müsavî görmüştür.”²⁵ İslam’ın hürriyet anlayışı, her türlü geçici bağımlılıktan halas olma anlamı taşıyan İhlas Suresi’nde özetlenmiştir.

Geçmişte olduğu gibi bugün de hürriyet ve demokrasi aşkları vardır; ancak hala hürriyet ve demokrasi, bir çeşit siyasi düzenbazlıktan öteye geçememiştir. Kendisi hür olamamış insanlar, ne kadar hürriyet ve demokrasi bahsedebilir ki. Hürriyet, et-Tancî’nin de vurguladığı gibi her şeyden önce gerçek anlamıyla ferdin bir yaşantısı olmalıdır. Evrenin doğusunda batısında basit menfaatler uğruna, bırakınız sıradan halkı, nice bilginler otoriteler karşısında hak ve hakikati söylemekten çekinmiyorlar mı? et-Tancî’nin dediği gibi hürriyet, tevhid ile yoğrulmuş, tevhid ile eğitilmiş akıl, vicdan ve kalp ile bir düşünce ve eylem işidir.

Sözü tekrar et-Tancî Hocaya bırakarak hürriyet konusunu tamamlayalım; o şöyle diyor: “Dinin mantığında, insanın bir yönünün diğer yönlerini bastırıp sindirmesine “hürriyet” denilmez. Din nazarında hürriyet, insanın insan oluşunun hürriyetidir. Bu da bir seviyede onun aklının hür oluşu, cisminin ve ruhunun hür oluşudur.”²⁶

4. Toplumların Geri Kalma Nedeni Olarak Din Anlayışları

et-Tancî konuyla ilgili şöyle diyor: “ Bununla beraber kâinatta meydana gelen her olay, kendinden önce olan başka bir sebebi olan, yakın bir sebebi neticesi olarak meydana gelmektedir. Bu sebepten dolayı bizi ilk sebebe, bu olayın meydana gelmesindeki uzak illete kadar götürmektedir. Kendilerinde dinî temayül galip gelen düşünürler, kainat olaylarının meydana gelmesinde yakın illetleri (el-iletü’l-mübâşire) ve cüz’î illetleri araştırmayı ihmal etmişler, hakikaten uzun asırlar boyunca gayretlerini eşyanın uzak gayeleri ve

²⁵ Agm., s. 405.

²⁶ et-Tancî, “Mezhepler Hakkında Düşünceler”, *e-Makâlât*, IV/1 (Bahar 2011), s. 30.

ilk illetlerini araştırmaya hasretmişler, yakın ve mübâşir (doğrudan doğruya ilgili) illetleri araştırmamışlardır. Bu her şeyde mevcudiyeti kabul edilmiş olan kâinatın nizamı yoluyla Allah Teâlâ'nın varlığının ispatı çalışmasıyla yakından ilgili bir yöneliştir. Şurası muhakkaktır ki, bu yöneliş, insan aklının, tabiatın ötesindeki “bilinmeyen” hakkında bilgiye sahip olmak, araştırmada bulunmak ve derinleşmek hususundaki şiddetli isteğini tatmin etmiştir. İnsanın bu şiddetli araştırma isteği, maddi hayatın zevale mahkûm görünüşlerini anlamakla tatmin olmamaktadır. Fakat o, ikinci bir cihetten dinî düşünceye büyük bir fayda sağlamış bulunmaktadır. Mamefih şüphesiz bu durum, insan aklını kâinattan görünüşlerinin yakın illetlerini araştırmaktan, kendilerinden faydalanmak ve onlara hâkim olmak için tabiat kanunlarını anlamaktan insan aklını uzaklaştırmıştır.”²⁷

et-Tancı Hocanın bu tesbitinin İslam tarihinin klasik dönemi için geçerli olmadığını, ancak 14. yüzyıldan sonraki dönemler için geçerli olabileceğini düşünüyoruz. Zira söz gelimi Farabi, İbn Sina ve Bîrûnî gibi bilginler, İlahi nedensellik uğraşmakla, asla doğal nedenselliği ihmal etmemişlerdir. Ancak Hocamızın tespiti son zamanlar için bir ölçüde doğrudur; çünkü çeşitli sebeplerle ve şartlar altında Müslümanlar zihinlerini son dönemlerde mistikleştirmişler ve mitlerle mitoslaştırmışlardır.

5. İslamî Felsefe Kurma Düşüncesi

Bilindiği gibi, Farabi'den bu yana bazı filozoflar, temel aldıkları Yunan felsefesinin dışında İslam'dan hareketle “Doğu Hikmeti” gibi benzer isimler altında bir İslamî felsefe yapma veya kurma denemelerine girişmişlerdir. Öyle zannediyorum ki, aynı ihtiyacı et-Tancı de duymuş olmalıdır. Çünkü bazı elyazma terekelerinde ve özellikle E. R. Fığlalı Bey'in arşivindeki bir belge bunu kanıtlar durumdadır. Dört yaprak ve dört sayfa olan söz konusu belgenin başlığı “Usûlu'l-Felsefeti'l-İslâmiyye”dir. Bu başlık ve et-Tancı'nin bu felsefenin oluşturulması için saydığı yedi ilkeye bakılırsa, onun bir İslamî felsefe olarak oluşturma arzusunda olduğu anlaşılır.

²⁷ Agm., s. 26-27.

Kısa açıklamalar yaparak saydığı ve bizim okumasını çözümleyebildiğimiz kadarıyla yedi ilke kendi sıralamasına göre şöyledir: 1. el-'akîde; 2. el-'adât; 3. İnsanlar arasında eşitlik (el-müsâvât beyne'n-nâs); 4. el-'ilm; 5. Allah önünde eşitlik; 6. Allah indinde din-İslam;7. Allah.

et-Tancî Hocayı ne kadar anlatabildik bunu bilemiyorum. Burada sonuç olarak bir öneride bulunmak istiyorum.

Fakültemizin İslam Felsefesi Anabilim Dalı'na düşen bir görev vardır. İyi Arapça bilen yüksek lisans ve doktora tezi yapmak isteyen gençlere konu olarak, et-Tancî Hoca'nın İslam Felsefesiyle ilgili terekesinin günyüzüne çıkarılması verilmelidir.